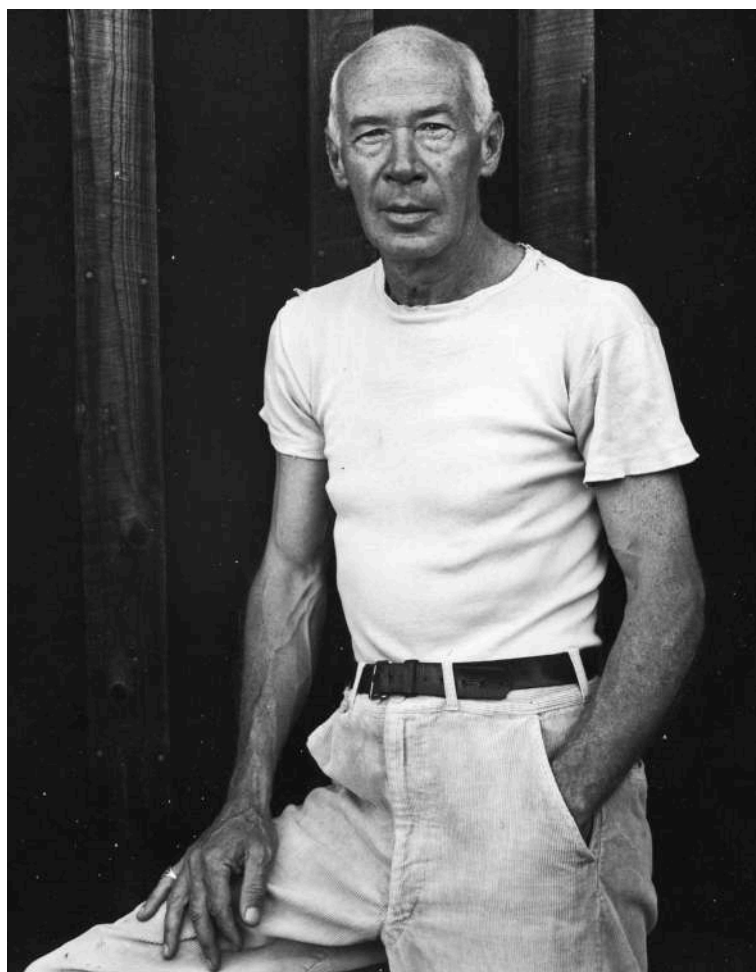

Henry Miller

Αναζητώντας έναν χαμένο παράδεισο στην Ελλάδα

Κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου οι πολιτικοί στην Ευρώπη υπόσχονταν στις μάζες μια δικαιότερη κοινωνία και ένα κράτος που θα ανήκε σε όλους. Ο φιλελεύθερος Γούντροου Γουίλσον επαγγελλόταν έναν κόσμο «ασφαλή για τη δημοκρατία»· ο Λένιν, μια κοινοτική κοινωνία απελευθερωμένη από την Ανάγκη και απαλλαγμένη από τις εκμεταλλευτικές ιεραρχίες του παρελθόντος. Ο Χίτλερ οραματιζόταν μια φυλή πολεμιστών αποκαθαρμένη από ξένα στοιχεία, που θα εκπλήρωνε το αυτο-

κρατορικό της πεπρωμένο χάρις στην καθαρότητα του αίματος και την ενότητα του σκοπού της. Μέσα στη σύγκρουση αυτών των τριών ιδεολογιών –της δημοκρατίας, του κομμουνισμού και του φασισμού– η Ελλάδα ήταν σχεδόν ένας ιδανικός τουριστικός προορισμός. Την ίδια ακριβώς στιγμή φρίκης που η Ευρώπη βυθίστηκε στην πνευματική και φυσική κόλαση του Ναζισμού και ενός παγκοσμίου πολέμου, ο Miller ανακάλυπτε στην ελληνική ψυχή και στο ελληνικό έδαφος μια ουσία ζωής, η οποία, πίστευε, μπορούσε να οδηγήσει σε μια νέα τάξη του κόσμου, βασισμένη στην αγάπη αντί για την πλεονεξία, στην ενότητα αντί για τη διαίρεση, στην κατανόηση αντί για την υπεροψία, στη χαρά αντί για τον εμπορικό υλισμό.

Για τον Henry Miller, του οποίου τα μυθιστορήματα ο *Τροπικός του Καρκίνου* (1934) και ο *Τροπικός του Αιγόκερω* (1938) είχαν πυροδοτήσει αναταραχή στις Ηνωμένες Πολιτείες, το 1939 ήταν η ιδανική στιγμή για ένα ταξίδι σε έναν άλλο κόσμο. Πέρασε μεγάλο μέρος της εξάμηνης παραμονής του στην Ελλάδα, με τον Άγγλο συγγραφέα Lawrence Durrell, ταξιδεύοντας ανάμεσα στην Αθήνα και την Κέρκυρα, όπου ο Durrell ζούσε με τη σύζυγό του. Παρά την έντονη καλοκαιρινή ζέση, ο Miller ερωτεύτηκε την Ελλάδα και τους ανθρώπους της, ενώ συνδέθηκε με μια βαθιά φίλια με τον Γιώργο Κατσιμπάλη. Σύντομα άρχισε να αντιπαθεί την παρέα των ξένων. Εξαιρουμένου του φίλου του Durrell, ο Miller αντιπάθησε ιδιαίτερα τους Άγγλους που γνώρισε στην Ελλάδα, για τους οποίους ένωθε ότι ήταν χωρίς φαντασία και θηλυπρεπείς σε σύγκριση με τους δυνατούς και ηρωικούς αγρότες της ελληνικής υπαίθρου.

Όταν ήρθε ο Miller στην Ελλάδα, είχαν ήδη ολοκληρωθεί δυο δεκαετίες πριν οι ανασκαφές του Άρθουρ Έβανς στην Κνωσό -που είχαν ξεκινήσει την άνοιξη του 1900- φέρνοντας στη ζωή τους αρχαίους ελληνικούς θρύλους ακριβώς όπως νωρίτερα στα τέλη του 19ου αιώνα είχε κάνει ο Ερρίκος Σλήμαν. Στο πρώτο ήμισυ του 20ού αιώνα είχαν τεθεί στον χώρο της φιλοσοφίας και της τέχνης μείζονα ερωτήματα σχετικά με την ανθρώπινη ιστορία, την τέχνη και τον πολιτισμό. Είναι τα χρόνια κυριαρχίας του μοντερνισμού. Οι φιλόσοφοι της εποχής διακήρυξαν ότι δεν είχε νόημα να προσπαθεί κανείς να βρεί απαντήσεις σε ερωτήματα για τη φύση της απόλυτης πραγματικότητας. Μια απογοήτευση στην πίστη του ανθρώπου προκάλεσε και μια λογοτεχνική απογοήτευση. Όπως οι φιλόσοφοι, έτσι και οι καλλιτέχνες είχαν απογοητευτεί από τα σκληρά γεγονότα του Α΄ ΠΠ καθώς και από την αποτυχία της νίκης να εκπληρώσει τις προσδοκίες του κόσμου. Το μυθιστόρημα ήλθε να δώσει στο κοινό μια ισχυρή περιγραφή της ουσιαστικής τραγωδίας της λεγόμενης «χαμένης γενιάς». Τα έργα των συγγραφέων του μεσοπολέμου αντανakλούσαν σε αυξανόμενο βαθμό την απομόνωση των συνειδητοποιημένων διανοουμένων και τη συρρίκνωση του κοινού τους. Στη σκέψη του Miller, όπως σημειώνει ο Ρόμπερτ Κριστ, «το ανθρώπινο πνεύμα [...] παγιδεύτηκε μέσα σε νευρώσεις -κλείστηκε σε κλουβί με μίσος και αιμοδιψία, πάγωσε σε αυτό που ο ίδιος θα ονόμαζε *εφιάλη με σύστημα κλιματισμού* της μεταπολεμικής εποχής. Το μοναδικό αντίδοτο σε εκείνη την πνευματική δυσπραγία ήταν το ελληνικό πνεύμα -κάτι που είχε μέσα του την ευαισθησία που συνδυάζει αθωότητα και εξυπνάδα, γαλήνη και έκσταση. Μέσα στην κόλαση του πεσμένου κόσμου, η Ελλάδα πρόσφερε στον Miller μια ματιά στον ξανακερδισμένο παράδεισο - έναν συναρπαστικό, πραγματικό κόσμο όπως ο άνθρωπος πάντοτε τον

είχε ονειρευτεί, ένας τόπος όπου βασιλεύει η ομορφιά, η χαρά και η γαλήνη. [...] Ενώ ο υπόλοιπος Δυτικός πολιτισμός έχει στερηθεί τον ανθρωπισμό του εξαιτίας εκείνου που ο Έλιοτ ονόμαζε διαχωρισμό ευαισθησίας και εξαιτίας μιας Φαουστιανής έγνοιας μονάχα για τεχνικές, υλικές δυνάμεις και κυριαρχία, το ελληνικό πνεύμα δεν υπέκυψε ποτέ στη διάσπαση ανάμεσα στο μυαλό και στο σώμα, στην ιδέα και στο πράγμα, στον εαυτό του και στον άλλον».

Όπως σημειώνει ο William Gordon «η μικρή αλλά σημαντική περίοδος (παραμονής) στην Ελλάδα [...] ήταν όπως την παρουσιάζει ο Miller περίοδος μεγάλης ενόρασης και σημαντικής ανάπτυξης προς την ελευθερία που πάντοτε είχε αναζητήσει». Με τον Έλληνα διανοούμενο και ποιητή Γιώργο Κατσιμπάλη ως οδηγό του, ο Miller επισκέφθηκε τα αρχαία ερείπια της Ελλάδας και αργότερα έγραψε για αυτά στον *Κολοσσό του Μαρουσίου* (*Colossus of Maroussi*, 1941). Αν και ο Miller αισθάνθηκε ντροπή που ήταν «απλώς» Αμερικανός σε μια τόσο παλιά και ιστορική γη, βίωσε στην Ελλάδα μια μυστική αναγέννηση και κυριεύτηκε από την «*αίσθηση της αιωνιότητας*» που διαπερνά τη μαγευτική Πύλη των Λεόντων στις Μυκήνες και τους ιερούς ναούς στους Δελφούς. Η ρωμαλέα αλλά εύκαμπτη πεζογραφία του *Κολοσσού του Μαρουσίου* φαίνεται εμπνευσμένη από αυτό το συναίσθημα για την απεριόριστη διάρκεια στον χρόνο και τον χώρο. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Κριστ, ο Miller στον *Κολοσσό του Μαρουσίου* συνειδητοποιεί «ότι ο κόσμος της Ελλάδας είναι ένα σύμπαν με κάθε έννοια της λέξης -μια σφαίρα της ύπαρξης που παίρνει το άτομο μέσα του και το γεμίζει απλόχερα με ζωή».

Στον *Κολοσσό του Μαρουσίου* φαίνονται, ανάμεσα στα άλλα, οι μακροπρόθεσμες επιπτώσεις που είχε στον Δυτικό πολιτισμό η ανασκαφή του Άρθουρ Έβανς στην Κνωσό. Με το όνειρο του Διαφωτισμού κουρελιασμένα μετά τον Α΄ ΠΠ, ο χαμένος παράδεισος που πρόσφερε ο Έβανς στον συγκεκριμένο λαβύρινθο -ειρημιστής και μητριαρχικός, ειδωλολατρικός και κοσμικός- φάνηκε να προσφέρει έναν νέο δρόμο προς τα εμπρός για συγγραφείς, όπως ο Henry Miller. Ο βιβλίο αυτό του Αμερικανού συγγραφέα είναι ένας ύμνος στη φίλια, το φως και τον παράδεισο που χάθηκαν στην Ελλάδα.

Ο *Κολοσσός του Μαρουσίου* είναι ένα υπερρεαλιστικό ταξίδι, που δημοσιεύθηκε για πρώτη φορά το 1941 στο Σαν Φρανσίσκο. Ο *Κολοσσός* αφηγά το γραμμικό στυλ μιας ταξιδιωτικής αφήγησης. Η περιγραφή των πόλεων, των αρχαιολογικών χώρων και των τοπίων διακόπεται από σκηνές ταβέρνας και από την περιπέτεια και τις διαφωνίες του Miller για τον δυτικό πολιτισμό, τον τύπο, την τεχνολογική πρόοδο και την επανάσταση. Μέσω του Durrell, συνάντησε μερικούς από τους πιο

εμβληματικούς εκπροσώπους των ποιητών, καλλιτεχνών και διανοούμενων της «Γενιάς του '30». Στην Αθήνα γνώρισε εκτός από τον Γιώργο Κατσιμπάλη, τον Γιώργο Σεφέρη και τον Νίκο Χατζηκυριάκο - Γκίκα. Ο πόλεμος συνεχίστηκε αλλά σαν να ξεχάστηκε για λίγο στη συντροφιά αυτών των ανδρών. Τα ταξίδια και τα βράδια που μοιράστηκαν σε ταβέρνες, οι πνευματώδεις συζητήσεις, με συνοδεία εκλεκτό φαγητό και πολλή ρετσίνα, καθιστούν τον *Κολοσσό* ένα βιβλίο για τη φίλια. Ο *Κολοσσός* του Miller είναι μια χρονοκάψουλα. Όχι μόνο κατέγραψε μια περίοδο δημιουργίας μύθων στη ζωή μας ομμάδας εξαιρετικά δημιουργικών ανθρώπων, αλλά δημιούργησε επίσης «ένα νέο είδος Βυρωνισμού», μια νέα γεωγραφία και έναν νέο κόσμο για την Ελλάδα, στην οποία κορυφαία θέση είχε η παρέα της «Γενιάς του '30».

Ο Miller δεν είχε λάβει κλασική παιδεία. Η εξιδανίκευση του ελληνικού χαρακτήρα και του τοπίου, καθώς και η τάση του για μυθολογία μπορεί μερικές φορές να φαίνεται να έχει μια απλοϊκότητα. Ωστόσο ο αναγνώστης συνειδητοποιεί ότι είναι περισσότερο ένα εσωτερικό τοπίο, το οποίο ο Miller περιγράφει συναισθηματικά, και ότι το ταξίδι του είναι ένα είδος «αναγέννησης». Όπως παρατηρεί ο Βρετανός δοκιμογράφος και μυθιστοριογράφος Pico Iyer: «Ο Κολοσσός σηματοδοτεί τη στιγμή που ο 47χρονος Miller εγκαταλείπει τα φθηνά καφενεύματα και τους δρόμους του Παρισιού και αρχίζει να αναγεννιέται, ως υπερρεαλιστής...». Μέσα από αυτό το βιβλίο αναδύεται η σκέψη του Miller ότι η πληρότητα της ύπαρξης αποκαλύπτει την ίδια την πληρότητα της ψυχής. «Η ψυχή, έμαθε ο Miller εδώ στην Ελλάδα», σημειώνει ο Κριστ, «ότι είναι μια συλλογική χαρά στο να υπάρχουν, ένα αυθόρμητο δόσιμο και πάρσιμο ανάμεσα σε δύο ανθρώπους, στον άνθρωπο και στη γη, στο σώμα και στο πνεύμα, στη γη και στον ουρανό. Στην Ελλάδα, έμαθε με έκσταση ο Miller ότι οι άνθρωποι παίζουν σε βουνοκορφές, κι αγγίζουν τ' αστέρια, σαν τους αθλητές του παλιού καιρού στους Δελφούς». Το βιβλίο του Miller μάς οδηγεί σε μια Ελλάδα που δεν υπάρχει πια. Στην πραγματικότητα είναι διάχυτη η αίσθηση ενός παραδείσου που χάνεται... Ακολουθούμε τη σκέψης του Miller μέσα από τις γραμμές του *Κολοσσού*:

«Ο περίπατος από τον Πειραιά στην Αθήνα είναι μια καλή εισαγωγή στην Ελλάδα. Δεν έχει τίποτε το γοητευτικό. Γίνεται να αναρωτηθεί κανείς γιατί αποφάσισε νάρθει σε αυτόν τον τόπο. Υπάρχει στο τοπίο κάτι όχι μονάχα το στεγνό και το περιλυπο, μα και το τρομαχτικό. Νιώθεις ολότελα απογυμνωμένος, σακατεμένος, σχεδόν εκμηδενισμένος. [...] Όταν φθάσαμε στην ακρόπολη –τι ιδέα να πάμε εκεί μόλις βγήκαμε από το καράβι – εκατοντάδες άνθρωποι πήγαιναν κιάλας μπρος από μας, σα για να κυριέψουν με έφοδο την πύλη. Η ζέστη είχε γίνει τόσο τρομαχτική που δε σκεπτόμουν παρά μόνο ένα πράγμα: να βρω μια γωνιά ισκιερή και να καθίσω. [...]

Πρέπει να πω ότι η ώρα ήταν έντεκα. Από κάθε μεριά, οι άνθρωποι κοπαδιαστά τραβούσαν για το πάρκο. Αυτό μου θύμιζε φλογερές αυγουσιάτικες νύχτες της Νέας Υόρκης. Ξανάβρισκα το αίσθημα-ορδή που δεν είχα δοκιμάσει ποτέ στο Παρίσι, πάρεξ στο διάστημα μιας αποτυχημένης επανάστασης. Πλανιόμουν ανάμεσα απ' το πάρκο, κατά το μέρος που είναι ο Ναός του Διός. Στις σκονισμένες αλέες, έβλεπες τραπεζάκια, βαλμένα εκεί σάμπως απρόσεχτα ... καθισμένα ήσυχα μέσ' στο σκοτάδι, ζευγαράκια συζητούσαν χαμηλόφωνα, μπροστά σ' ένα ποτήρι νερό. Ένα ποτήρι νερό ... παντού το έβλεπες αυτό το ποτήρι με το νερό. Μου είχε γίνει κάτι σαν έμμονη ιδέα. Άρχισα να συλλογίζομαι το νερό σαν μια ανακάλυψη, ένα νέο ουσιαστικό στοιχείο της ζωής. Αέρας, γη, νερό, φωτιά. Για την ώρα το νερό είχε γίνει το πρώτιστο στοιχείο. Βλέποντας αυτούς τους ερωτευμένους μέσ' στο σκοτάδι, καθισμένους εκεί, ήρεμα, ήσυχα, να πίνουν το νερό τους κουβεντιάζοντας χαμηλόφωνα, αυτό μου έδινε ένα θαυμάσιο αίσθημα του ελληνικού χαρακτήρα. Η σκόνη, η ζέστη, η φτώχεια, η γύμνια, η διακριτικότητα αυτού του λαού, και αυτό το νερό παντού, μέσ' στα μικρά ποτήρια τ' ακουμπισμένα ανάμεσα στα ήσυχα και τα ήρεμα ζευγαρία, όλ' αυτά μου δίνουν το αίσθημα πως υπήρχε κάτι το ιερό σ' αυτόν τον χώρο, μια τροφή που συντηρούσε. Από την πρώτη νύχτα ο περίπατός μου στο Ζάππειο στάθηκε μια γοητεία. Κανένα πάρκο δεν έμεινε στη θύμησή μου σαν κι αυτό. Είναι η πεμπουσία του πάρκου –το είδος του πράγματος που νοιώθεις κάποτε κοιτάζοντας έναν πίνακα, ή ονειρευόμενος ένα μέρος που θα λαχταρούσες να είσαι, χωρίς ποτέ να το βρίσκεις. [...] Μα τη νύχτα, όταν φτάνεις εκεί σάμπως πεσμένος από τα σύννεφα, και νοιώθεις κάτω από τα πόδια σου το έδαφος σκληρό και χτυπημένο κι ακούς να βουίζει στ' αυτιά σου αυτή η γλώσσα η ολότελα άγνωστη, είναι αληθινά μια μαγεία –και είναι ίσως ακόμα περισσότερο για μένα που το ξαναβλέπω γιομάτο από τους πιο φτωχούς ανθρώπους του κόσμου, όμως τους πιο καλογεννημένους. [...]

Ξεραΐλα κι απροσδόκητη ζέστη στην Αθήνα. Ήταν σα να ξαναγυρίζαμε στο καλοκαίρι. Από καιρό σε καιρό, ο άνεμος κατέβαινε φυσώντας από τα βουνά και τότε το κρύο μάς ξουράφιζε. Συχνά, το πρωί, έφταναν ως την Ακρόπολη. Προτιμώ τη βάση της Ακρόπολης από την Ακρόπολη την ίδια. Αγαπώ τα ερείπια των χαλασμάτων και το χάος, τη διάβρωση, την αναρχία του τοπίου. Οι αρχαιολόγοι χάλασαν το μέρος, κατέστρεψαν τεράστιους χώρους γης για να βγάλουν στο φως ένα ανακάτεμα από παλιά, φθαρμένα κειμήλια που θα τα κρύψουν ύστερα στο βάθος των μουσείων. Ολόκληρη η βάση της Ακρόπολης μοιάζει ολόενα και περισσότερο με έναν κρατήρα ηφαιστείου που οι αρχαιολόγοι συνωμότησαν ερωτικά να ξετυλίξουν και να τακτοποιήσουν κοιμητήρια τέχνης. Ο τουρίστας έρχεται και σκύβει πάνω απ' αυτά τα ερείπια, πάνω

Μυκήνες. Πύλη των Λεόντων.

από αυτές τις ροές της λάβας, επιστημονικά δημιουργημένες, με το μάτι υγρό. Ο Έλληνας που ζει, αυτός τριγυρίζει απαρατήρητος ανάμεσα σ' όλα αυτά, όταν δεν τον θεωρούν σαν ένα παρείσιακτο. Όμως η καινούργια Αθήνα σκεπάζει σχεδόν όλη την κοιλάδα, σκαρφαλώνει έρποντας στα πλευρά των ολόγυρα λόφων.

Πολλές φορές, ακολουθώντας την Ιερά Οδό από το Δαφνί προς τη θάλασσα, νόμισα πως τρελαίνομαι. [...] Δεν έπρεπε να κυλάμε με αμάξια στην Ιερά Οδό, όπως σ' έναν αυτοκινητόδρομο –τούτο είναι μια ιεροσυλία. Έπρεπε να βαδίζουμε, να βαδίζουμε, όπως οι άνθρωποι των αλλοτινών καιρών, και ν' αφήνουμε όλο μας το είναι να πλημμυρίζει από φως. [...] Αυτό τον δρόμο τον χάραξαν πόδια παγανιστικά, πόδια ευλαβικά, πορευόμενα προς τη μύηση, προς την Ελευσίνα. Αυτή η μεγάλη λιτανειακή αρτηρία τι σχέση έχει με τον πόνο, το μαρτύριο και τα μαστιγώματα της σάρκας; [...] Πρέπει να γλιστρήσεις στο μάκρος ετούτου του φαραγγιού, μ' απέραντες προφυλάξεις· γυμνός, μόνος, έχοντας ξεφορτωθεί τον Χριστιανισμό μ' όλες του τις φάρσες. [...] Εξωτερικά η Ελευσίνα μπορεί να έχει το ύφος ενός παλιού συντριμμιού μοιρασμένου, όπως το παρελθόν, σε τριμίματα. Στην πραγματικότητα, η Ελευσίνα είναι ανέπαφη· τα παλιά συντρίμματα, η διασπορά, το θρυμματίσμα, η σκόνη, είμαστε εμείς. Η Ελευσίνα ζει με μια αιώνια ζωή, ανάμεσα σ' έναν κόσμο που βρίσκεται στην αγωνία του ψυχομαχητού.

Οι Μυκήνες δεν ήταν πιο μεγάλες από την Τίρυνθα ούτε η Επίδαυρος πιο όμορφη από τις Μυκήνες: η κάθε μια ήταν διαφορετική σε σημείο που δεν μπορώ να τις συγκρίνω. [...] Στις Μυκήνες περπάτησα πάνω από τους τάφους, στην Επίδαυρο ένιωσα σιωπή τόσο έντονη, που για μια στιγμή άκουσα τους χτύπους της μεγάλης καρδιάς του κόσμου και κατάλαβα το νόημα του πόνου και της λύπης. Στην Τίρυνθα, η σκιά του κυκλώπειου ανθρώπου απλώθηκε απάνω μου και μάντεψα τη λάμψη αυτού του εσωτερικού ματιού που 'χει τώρα πια αρρωστημένος αδένas. [...] Η Τίρυνθα μοιάζει τόσο λίγο με την Κνωσό, όσο η Νέα Υόρκη με τη Ρώμη και το Παρίσι. Η Τίρυνθα δεν αντιπροσωπεύει παρά μια υποτροπή, όπως η Αμερική αντιπροσωπεύει την Ευρώπη στις ξεφυλλισμένες απόψεις της. Η Κρήτη της Μινωικής εποχής είναι ένα παράδειγμα πολιτισμού στηριγμένου στην ειρήνη· η Τίρυνθα αποπνέει σκληρότητα, βαρβαρότητα, καχυποψία, απομόνωση. Είναι σαν το σκηνικό μιας προϊστορικής ιστορίας του Ουέλλς [...]. Οι Μυκήνες που ακολουθούν την Τίρυνθα χρονολογικά, είναι κάτι ολότελα διαφορετικό. Η ησυχία τους σήμερα μοιάζει με ένα εξαντλημένο φοβερό κ' έξυπνο τέρας που αιμορραγεί. Οι Μυκήνες (και πάλι λέω τις δικές μου εντυπώσεις και διαισθήσεις) μοιάζουν νάχουν ζήσει έναν κύκλο πλατύ από ανάπτυξη και εκφυλισμό. Μοιάζουν να στέκουν έξω από τον χρόνο, μ' οποιαδήποτε ιστορική έννοια. Με κάποιο μυστηριακό τρόπο η ίδια η ράτσα

του Αιγαίου που έφερε τους σπόρους του πολιτισμού από την Κρήτη στην Τίρυνθα, εξελίχθηκε εδώ σε ένα θεϊκό μεγαλείο, ξεπέταξε μια γρήγορη γενιά ηρώων. Τιτάνες, ημίθεοι – κι έπειτα σαν να εξαντλήθηκε κι απόκαμε από το χωρίς προηγούμενο θείο τούτο λουλούδιασμα, έπεσε σε σκοτεινή, αιμοβόρα μάχη, που βάσταξε αιώνες, τελειώνοντας σ' ένα σημείο τόσο μακρινό που να φαίνεται μυθολογικό στους διαδόχους της. Στις Μυκήνες οι θεοί κάποτε περπάτησαν στη γη, δεν υπάρχει αντίρρηση γι' αυτό. Και στις Μυκήνες οι απόγονοι αυτών των θεών έπλασαν έναν τύπο ανθρώπου που ήταν ως το κόκκαλο καλλιτέχνης και συνάμα τέρας στα πάθη του. Η αρχιτεκτονική ήταν Κυκλώπεια, τα στολίσματα είχαν μια χάρη και μια λεπτότητα που δεν έχουν ταίρι σε καμμιά άλλη περίοδο τέχνης. Ο χρυσός είναι άφθονος και τον μεταχειρίζονται απλόχερα. Τα πάντα σ' αυτόν τον τόπο είναι μια αντίφαση. Είναι ένας από τους ομφαλούς του ανθρώπινου πνεύματος, ο τόπος που σε δένει με τα περασμένα και σε ξεμακραίνει κιόλας απ' αυτά. [...] Οι ιστορικοί και οι αρχαιολόγοι έχουν πλέξει ένα λεπτό πέπλο, που δεν ικανοποιεί καθόλου, για να σκεπάσουν το μυστήριο. Μαζεύουν όλα τα κομμάτια που έχουν κάποια σχέση, με το συνηθισμένο τρόπο, για να τα ταιριάξουν στην άπορη λογική τους. Κανένας ακόμα δεν μπήκε στο μυστικό αυτής της γκριζόμαυρης σκηνης. Αψηφάει τους αδύναμους τρόπους της νοημοσύνης. Πρέπει να περιμένουμε το ξαναγύρισμα των θεών, την αποκατάσταση των χαρισμάτων που τώρα μένουν κοιμισμένα.

Κυριακή πρωί, ο Κατσιμπαλης κ' εγώ ξεκινήσαμε για τις Μυκήνες. Δεν ήταν καλά-καλά οχτώ όταν φθάσαμε στο μικρό σταθμό πούχει αυτό το θρυλικό όνομα. Περνώντας από το Άργος, μου διαπέρασε τα σωθικά η μαγεία αυτού του κόσμου. [...] Ήταν ακόμη πολύ πρωί όταν διαβήκαμε την Πύλη των Λεόντων. [...] στέκομαι τώρα εδώ στις Μυκήνες και προσπαθώ να καταλάβω τι έγινε εδώ πριν από πολλούς αιώνες. Νοιώθω σαν κατσαρίδα που στέκεται ανάμεσα σε ξεχαρβαλωμένα ερείπια. [...] Στέκω στην κορυφή της Ακρόπολης και μέσα στο φρέσκο πρωινό νοιώθω την ανάσα του γκριζού άγριου βουνού που ορθώνεται από πάνω μας. [...] το τοπίο είναι όξω από τα όρια του χρόνου. [...]

Είκοσι χρόνια ονειρευόμουν να πάω στην Κνωσό. [...] Την άλλη μέρα το πρωί πήρα το λεωφορείο για την Κνωσό. Έπρεπε να περπατήσω κανένα μίλι από τη στάση ως τα ερείπια. [...] Ξανά, όπως και στις Μυκήνες, ένοιωθα πως με τραβούσε ο τόπος. [...] Έχει γίνει μεγάλη συζήτηση για την αισθητική της αναστήλωσης από τον σεφ Άρθουρ Έβανς. Ούτε κι εγώ μπορούσα να βγάλω κάποιο συμπέρασμα πάνω σ' αυτό, την παραδέχθηκα σαν κάτι τελειωμένο. Όπως και να ήταν στα παλιά η Κνωσός, όπως και να είναι μελλοντικά αυτή που έφτιαξε ο Έβανς, θάνα η μόνη που θα ξέρω. Του χρωστώ χάρη γι' αυτό που έκα-

νε, χάρη γιατί μπορώ τώρα να κατέβω τη μεγάλη σκάλα και να καθίσω πάνω στο θαυμάσιο θρόνο, που το αντίγραφο του βρίσκεται στο Δικαστήριο της Ειρήνης, στη Χάγη, κι είναι κι αυτό σχεδόν κειμήλιο όσο και το πρωτότυπο.

Η Κνωσός δείχνει σε όλες τις εκδηλώσεις της την αίγλη, την ισορροπία και τον πλούτο ενός δυνατού και ειρηνικού λαού. Είναι χαρούμενη-χαρούμενη, γερή, εύρωστη. Ο κοσμάκης έπαξε κυρίαρχο ρόλο, αυτό είναι ολοφάνερο. Λένε πως στη μακρόχρονη ιστορία της δοκιμάστηκαν όλες οι μορφές διοίκησης που ξέρουν οι άνθρωποι, σε πολλά πράγματα είναι πιο κοντινή στους σημερινούς καιρούς, στον εικοστό αιώνα, μπορώ να πω, παρά άλλες νεώτερες εποχές του ελληνικού κόσμου. Νοιώθει κανείς την επιρροή της Αιγύπτου, την απλή ανθρώπινη παρουσία του ετρουσκικού κόσμου, το σοφό, οργανωτικό πνεύμα των Ίνκας. Χωρίς να έχω προθέσεις επιστημονικής βεβαιότητας, ένοιωσα, πράγμα που σπάνια μου συνέβη μπρος σε ερείπια, πως εδώ για πολλούς αιώνες βασίλεψε η ειρήνη. [...] Μια παιχνιδιάρια διάθεση ήταν διάχυτη παντού. Με λίγα λόγια, τον κυρίαρχο τόνο τον έδινε η χαρά. Νοιώθεις πως ο άνθρωπος ζούσε για να ζήσει, πως δεν τον βασάνιζαν λογισμοί για το υπερέραν, πως δεν τον τυραννούσε μήτε τον σκλάβωνε περίσσια ευλάβεια στους προγόνους του, πως ήταν θρήσκος με το μόνο τρόπο που ταιριάζει στον άνθρωπο, με το να χαίρεται κάθε στιγμή της ζωής αντλώντας την πεμπουσία της. [...]

Καταμεσήμερο. Θέλω να φάω στη Φαιστό κι έτσι συνεχίζουμε. [...] Διάβηκα ένα δύο ξύλινα γεφυράκια, στο βάθος της κοιλάδας, και σταμάτησα πάλι μέσα στην παχειά λάσπη όπου βυθίζονταν τα παπούτσια μου για να δω τη μικρή έκταση που είχα περάσει. Στη στροφή του δρόμου θα άρχιζε το κοπιαστικό ανέβασμα. Είχα την αίσθηση πως με περιτριγύριζαν ελάφια. Και είχα ακόμη μιαν άλλη δυνατή διαίσθηση, επιτακτική πως η Φαιστός ήταν το θηλυκό κάστρο του Μίνωα. Ο ιστορικός θα χαμογελάσει, βέβαια κάτι καλύτερο ξέρει από μένα. Μ αυτή τη στιγμή, δίχως να νοιάζομαι για αποδείξεις, δίχως να λογαριάζω τη λογική, είσαι στη Φαιστό την κατοικία των βασιλισσών –και από τότε, δεν άλλαξα γνώμη. Κάθε σκαλί που με ανέβαζε προς την κορυφή, μου δυνάμωνε αυτή την εντύπωση. [...]

Τώρα που ήταν σίγουρο πως θα φύγω, ο Κατσιμπαλης έκανε απελπισμένες απόπειρες να οργανώσει μερικές εκδρομές της τελευταίας στιγμής. [...] Αποφασίσαμε καμιά φορά να πάμε στους Δελφούς, τον αρχαίο ομφαλό της γης. [...] Ανεβήκαμε στον λόφο για το θέατρο, απ' όπου ρίξαμε μια ματιά από πάνω στους θρυμματισμένους θησαυρούς των θεών, τους γκρεμισμένους ναούς, στις πεσμένες κολώνες, προσπαθώντας άδικα να ξαναφτάσουμε την αίγλη αυτού του αρχαίου τόπου. [...] Ξαφνικά εκεί που στεκόμαστε γεμάτοι σιωπή και σεβασμό, ο Κατσιμπαλης προχώρησε στο κέντρο και

Κνωσός, Αίθουσα του θρόνου.

© Carole Raddato

σηκώνοντας τα χέρια του απάγγελε την τελευταία φράση της τελευταίας μαντείας. Ήταν μια επιβλητική στιγμή. [...] Ο κόσμος που έσβησε με τους Δελφούς, έσβησε σαν μέσα στον ύπνο του. Το ίδιο είναι και τώρα. Η νίκη και η ήττα δεν έχουν κανένα νόημα μέσα στο φως του τροχού που γυρνάει αδιάκοπα. Κινούμαστε μέσα σε ένα καινούργιο πλάτος της ψυχής, και σε χίλια χρόνια από τώρα, οι άνθρωποι θ' απορούν για την στραβωμάρα μας, τη νάρκη μας, την αδύναμη υποταγή μας σε μια καταδικασμένη προσαγή.[...]

Αφού γυρίσαμε κάμποσο ανάμεσα στις πεσμένες κολώνες, ακολουθήσαμε το απότομο μονοπάτι για το στάδιο εκεί ψηλά. Ο Κατσιμπαλης έβγαλε το παλτό του κι άρχισε να μετρά το στάδιο με μεγάλα βήματα από τη μια άκρη στην άλλη. Η σκηνοθεσία ήταν θεαματική. Όπως είναι φτιαγμένο ακριβώς κάτω από τη βουνοκορφή, έχεις την εντύπωση πως άμα έφθαναν στο τέρμα, οι ηνίοχοι οδηγούσαν τα άρματά τους πάνω από την κορυφή μέσα στον γαλάζιο αιθέρα. Η ατμόσφαιρα είναι υπεράνθρωπη, σε μεθάει μέχρι να τρελαθείς. Κάθε τι που εί-

ναι εξωφρενικό και θαυμαστό στους Δελφούς, κατασταλάζει εδώ σ' ανάμνηση των αγώνων που γίνονταν μέσα στα σύννεφα. [...]

Η Ελλάδα είναι η πατρίδα των θεών, μπορεί να έχουν πεθάνει, μα την παρουσία τους την νοιώθεις ακόμα. [...] Το φως στην Ελλάδα μου άνοιξε τα μάτια, μπήκε μέσα στους πόρους μου, ελευθέρωσε όλο μου το είναι. [...] Από αυτή τη μέρα κι έπειτα αφιέρωσα τη ζωή μου στην αποκατάσταση της θεότητας του ανθρώπου».

Δημήτρης Γαρουφαλής

Διευθυντής Σύνταξης
Θεμάτων Αρχαιολογίας

Πηγές / Βιβλιογραφία

- Τα αποσπάσματα είναι από το έργο του Henry Miller, *Ο Κολοσσός του Μαρουσίου*, (μετφρ. Ανδρέα Καραντώνη), Εκδόσεις Γαλαξία, Αθήνα 1965.
- Ρόμπερτ Κριστ 1987, «Απέραντη ψυχή: Το ελληνικό πνεύμα στο έργο, ο Κολοσσός του Μαρουσίου», *Διαβάξω*, τ. 164/1987.
- William Gordon 1967, *The mind and art of Henry Miller*, Louisiana State University Press.